

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

Кліш Петро Аристархович

СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ У МІКРОСОЦІУМІ

Спеціальність ІЗ.00.01 – теорія і історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

КИЇВ – 1993

716 25. 215

Робота виконана у Всеукраїнському центрі світоглядної освіти молоді при Волинському державному університеті імені Лесі Українки

Наукові керівники - доктор філософських наук, професор АРЦІШЕВСЬКИЙ Роман Антонович

- кандидат географічних наук, старший науковий співробітник СИРОТЕНКО Анатолій Йосипович

Офіційні опоненти - академік АПН України, доктор педагогічних наук, професор КИРИЧУК Олександр Васильович

- кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник ГОЛІК Людмила Олексіївна

Провідна установа - Київський державний інститут іноземних мов

ЛНБ України ім. В. Стефаніка

00802624 (M)

Захист відбудеться "12" листопада 1993 р. о 15 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 113.15.01 в Інституті педагогіки АПН України.

/ 252001, м.Київ, вул.Трьохсвятительська, 8 /.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці інституту педагогіки АПН України.

Автореферат розісланий "10" жовтня 1993 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

М.П. ЛЕГКИЙ

ДВ-20.513

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми. Закон про освіту України проголошує мету всебічного розвитку особистості як найвищої цінності суспільства. Її досягнення неможливе без створення відповідних умов для соціалізації кожної підростаючої людини, самореалізації своїх можливостей, для підвищення соціальної активності. Цим визначається важливість вивчення проблеми впливу мікросоціального оточення на процес формування особистості.

Складність розв'язання цієї проблеми збільшується існуючими досі в нашому суспільстві суперечностями: між процесом саморозвитку особистості і системою традиційного виховання, орієнтованого на уніфіковані стандарти її формування; між можливостями усіх суб'єктів суспільного впливу в реалізації виховних завдань і відсутністю механізмів їх використання; між необхідністю відтворення усього спектру культурних цінностей суспільства і відчуженим змістом освітньо-виховної системи; між потребою у розвитку творчих здібностей особистості і дефіцитом загальної культури в суспільстві, соціумі.

За цих умов роль педагогічної науки в пошуку удосконалення шляхів взаємодії оточуючого середовища і особистості, дослідженні тенденцій розвитку виховних функцій різноманітних інститутів соціалізації, особливостей і специфіки впливу кожного з них, стає безумовною.

Визначенню соціально-педагогічних функцій школи присвячені праці Ю.К.Бабанського, Б.П.Бітінаса, Б.З.Вульфо́ва, С.У.Гончаренка, Л.Ю.Гордіна, Р.Г.Гурової, І.А.Зязюна, О.В.Киричука, Б.С.Кобзаря, М.І.Кондакова, В.М.Коротюла, Е.Г.Костишкіна, Б.Т.Ліхачова, А.В.Мудрика, Л.І.Новікової, І.В.Первіна,

В.І.Петрової, М.Н.Скаткіна, В.О.Сластьоніна, М.Д.Ярмаченка та ін.

Питання активізації особистості школяра як суб'єкта виховання, залучення його до активної соціально значущої діяльності знайшли відображення в роботах Н.П.Анікеевої, М.Г.Бушканця, Ч.К.Васильєва, Г.В.Виннікової, А.О.Зосімовського, І.Я.Іванової, Л.А.Каракулової, Л.П.Кичатинова, В.В.Лебединського, В.З.Равкіна, Ю.П.Сокольнікова, В.О.Сухомлинського, Н.Д.Хмеля, Ю.В.Шарова.

Підвищеної уваги за останні роки набуває питання виховання учнів поза школою: розглядаються шляхи побудови більш ефективної взаємодії школи і середовища – В.Г.Бочарова, І.С.Дьоміна, В.Г.Кузь, Н.П.Курапова, Л.Є.Нікітіна, О.Я.Савченко; вивчається діяльність дитячих і юнацьких об'єднань в мікрорайоні – А.Н.Дашкіна, З.І.Звягінцева, Б.В.Крамаренко, М.П.Кузьміна, П.С.Мочалов, Н.Д.Соколова; досліджуються можливості мікросоціуму як засобу профілактики правопорушень – С.А.Белічева, Б.М.Данилін, М.В.Захаров, Г.І.Хорбаладзе.

Проте слід зазначити, що в більшості психолого-педагогічних робіт перевага надається інституційній сфері діяльності і спілкуванню дітей, підлітків, молоді. В той же час проблема використання виховних можливостей відкритого мікросоціального середовища потребує свого дослідження. Недостатньо розроблені також і наукові основи цілісної навчально-виховної системи в сучасних умовах.

У цьому зв'язку особливої актуальності набуває теоретико-експериментальне обґрунтування проблеми створення такої соціально-педагогічної інфраструктури мікросоціуму, яка б забезпе-

чила повноцінне використання, з одного боку, потенціалу самої особистості вихованця, а іншого – всіх можливостей інститутів соціального виховання. Значущість і нерозробленість даного аспекту проблеми обумовили вибір теми дисертаційної роботи.

Об'єкт дослідження – процес соціального формування підлітків.

Предмет дослідження – психолого-педагогічні особливості процесу соціального виховання підлітків в умовах мікросоціуму.

Мета дослідження – вивчення виховних можливостей мікросоціуму у формуванні особистості підлітка, розробка і апробація методики, що сприяє підвищенню ефективності виховання в сучасній освітянській системі.

Робота спрямована на перевірку таких гіпотез:

1. Мікросоціум як складна структура чинників, що визначають напрямок і особливості як виховних впливів, так і умов їх інтерналізації з боку суб'єкта навчання і виховання, має стати відправним моментом для оптимізації всієї системи психолого-педагогічної роботи по формуванню якостей особистості, які б відповідали сучасним вимогам та цілям навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі.

2. Процес виховання підлітків в умовах мікросоціального оточення потребує використання спеціальних прийомів включення їх в активну пізнавальну і самооцінювальну діяльність, що передбачає використання розвиваючих методів виховання.

У відповідності з метою і висунутими гіпотезами визначені завдання дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз процесу формування підлітків в умовах мікросоціуму.

2. Розкрити процесуальні і змістовні характеристики інфраструктури мікросоціуму.

3. Розробити виховну модель мікросоціуму та експериментально обґрунтувати систему психолого-педагогічних прийомів активізації процесу самовиховання і саморозвитку особистості підлітка.

Методологічною основою дослідження виступили загально-теоретичні положення про соціокультурну сутність людини як суб'єкта самовдосконалення, роль діяльності в процесі входження особистості в систему суспільних відносин, положення системного підходу, концепції активності особистості, що застосовуються в практиці педагогіки співробітництва.

Методи дослідження: теоретичний аналіз і узагальнення педагогічної, психологічної та філософської літератури; вивчення архівних матеріалів і документів; педагогічний експеримент; аналізування; вивчення педагогічних характеристик; статистична обробка матеріалів дослідження.

Корисними виявились дані, отримані в результаті вивчення зарубіжних періодичних видань соціально-педагогічного напрямку: "International Federation of Social Workers", "Social Work in Switzerland", "Letter to Friends Around The World", "Scandinavian Journal of Social Welfare".

Наукова новизна дослідження полягає у теоретичній та експериментальній розробці проблеми мікросоціуму та його впливу на процес формування особистості підлітка; у розкритті психолого-педагогічних умов соціального виховання підлітків у мікросоціумі.

Теоретичне значення роботи полягає у розширенні і поглибленні соціально-педагогічних понять: мікросоціум, соціальне формування, соціалізація, самовиховання, саморозвиток; у науковому обґрунтуванні педагогічних основ діяльності школи як відкритої виховної системи.

Практичне значення дослідження полягає у розкритті процесуальних і змістовних характеристик інфраструктури мікросоціуму; у експериментальному обґрунтуванні системи психолого-педагогічних умов і прийомів активізації процесу самовиховання і саморозвитку особистості підлітка.

Результати дослідження можуть безпосередньо використовуватись в учбових програмах з соціальної педагогіки і гуманітарних дисциплін у вищих навчальних закладах, інститутах удосконалення вчителів, а також в системі підвищення професійної кваліфікації працівників різних галузей.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувались методологічним обґрунтуванням основних позицій дослідження, застосуванням комплексу взаємодоповнюючих методів, виваженим поєднанням кількісного і якісного аналізу одержаних емпіричних фактів, статистичною оцінкою експериментальних даних.

На захист виносяться такі положення:

1. Мікросоціум як соціально-психологічний феномен забезпечує своєрідність ситуації розвитку особистості підлітка, специфіку її соціальних позицій у діяльності і спілкуванні, сприяє розкриттю особистісних можливостей і здібностей.

2. Сучасна школа в організації навчально-виховного процесу не враховує тих суперечностей, які стихійно виникають між

закладеними у позашкільному середовищі виховними можливостями і ступінню їх реалізації; між об'єктивною потребою підлітків у різносторонній діяльності у цій сфері і відсутністю умов для її реалізації; між наявними в звичайних умовах позашкільної життєдіяльності сприятливими передумовами для активізації особистості як суб'єкта власної діяльності і проявом цієї позиції в реальній практиці; між наявністю великого виховного потенціалу в сім'ї та в інших соціальних інститутах і станом їх відчуження від участі у вихованні дітей.

3. Основними механізмами формування педагогічно зорієнтованої інфраструктури мікросоціуму є: активне включення до мікросоціуму освітніх, культурних, спортивних та інших інститутів, діяльність їх як відкритих виховних систем; забезпечення взаємодії всіх суб'єктів соціального виховання в мікросоціумі на основі міжвідомчого підходу і повноцінного виконання кожним інститутом своїх, професійно-обумовлених функцій; взаємодія офіційних і неофіційних /неформальних/ виховних структур на основі врахування і широкого використання потенціалу прогресивних традицій народної педагогіки, національних особливостей, звичаїв, обрядів; введення в державі інституту спеціально підготовленої для роботи в умовах відкритого мікросередовища категорії працівників - соціальних педагогів.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювались через виступи пошукача з доповідями і повідомленнями на наукових конференціях, в т.ч. міжнародних, проведених в м. Києві /1992 і 1993рр./, в Донецькому, Запорізькому держуніверситетах /1992 рік/, Луцькому педінституті /1993 рік/, Харківському інституті культури /1993 рік/, Всеукраїнському центрі світогляд-

ної освіти молоді /м.Луцьк, 1993р./, на засіданні правління Української національної асоціації соціальних педагогів і соціальних працівників в містах Донецьку /1992р./, Києві /1992 і 1993рр./, Харкові /1993р./, а також на семінарах педагогічних працівників Волинської області протягом 1991-1993рр. За матеріалами дослідження були прочитані курси з соціальної педагогіки на факультеті соціальних дисциплін Луцького державного педагогічного інституту ім.Лесі Українки, спецфакультеті при Всеукраїнському центрі світоглядної освіти молоді /м.Луцьк/, факультеті Харківського інституту культури, спецфакультеті при Донецькому держуніверситеті, а також в ряді статей.

Розроблені виховна модель мікросоціуму і модель міжвідомчої системи служб соціальної допомоги сім'ї. Вони впроваджені в мікрорайонах міст Луцька і Ковеля Волинської області.

Структура дисертації

Робота складається з вступу, двох розділів, загального висновку, списку основної використаної літератури і додатків.

Основний зміст роботи

У вступі міститься обґрунтування актуальності теми дослідження, визначення його об'єкту, предмету, мети, гіпотез та завдань, характеристика використаних джерел та методи їх аналізу, розкрита наукова новизна, теоретичне та практичне значення дисертації, її апробація, сформульовані положення, які винесено на захист.

У першому розділі "Теоретичні основи соціального виховання підлітків у мікросоціумі" розкривається дана проблема в її історико-педагогічному аспекті з позицій провідних тенденцій розвитку теорії і практики вітчизняної і зарубіжної соціальної педагогіки.

Аналіз використаних джерел дозволив встановити, що видатні педагоги І.Ф.Гербарт, А.Д.Дістервег, І.Г.Песталоцці, К.Д.Ушинський, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський, великий поет-гуманіст Т.Г.Шевченко наголошували на впливі соціокультурних умов на формування особистості, підкреслювали соціальну обумовленість виховного процесу.

Традиційною формою передачі соціального досвіду і духовних цінностей завжди були народні звичаї, свята й обряди. Українська етнопедагогіка орієнтує на виховання у підростаючих поколіннях відданості Вітчизні й рідному народу, любові до батька й матері, поваги до старших, формує у них історичну пам'ять, вчить чесності, правдивості, милосерддю, непримиренності до зла.

У розробці основ педагогіки середовища активну участь брали педагоги і психологи П.П.Блонський, Є.А.Звягінцев, М.М.Іорданський, М.В.Крупеніна, К.І.Львов, Е.М.Мединський, С.Т.Шацький та ін.

У розвитку практики соціального виховання за останню чверть століття умовно можна виділити три етапи.

Перший етап - 60-і роки, який став періодом початкового накопичення досвіду, появи категорій педагогічних працівників, спеціально зорієнтованих на організацію виховної роботи з дітьми в соціумі /організатор позакласної і позашкільної роботи школи, педагог - організатор житлово-комунальної установи, вихователь кімнати школяра тощо/.

Другий етап - 70-80-і роки, який характеризується посиленням уваги до проблем соціально-педагогічного досвіду: соціально-педагогічні, культурно-спортивні, молодіжні житлові

комплекси, клуби за інтересами, об'єднання за місцем проживання тощо.

Однак, розвиток виховної системи в середовищі продовжував стримуватися її організаційною, кадровою, матеріально-технічною і науково-педагогічною незабезпеченістю.

Нинішній етап, на наш погляд, можна охарактеризувати як перехідний - від окремих осередків досвіду до виходу на державний рівень вирішення проблеми, до створення цілісної системи соціального виховання в Україні.

У нашому дослідженні розкриваються позиції з окремих питань методології соціальної педагогіки, оскільки в сучасній педагогічній літературі недостатньо висвітлені предмет, завдання соціальної педагогіки, багато розходжень у визначенні основних соціально-педагогічних понять. Ми поділяємо думку вчених /Б.П.Бітінас, В.Г.Бочарова, С.А.Белічева, Б.З.Вульфів, О.В.Киричук, Т.Ф.Яркіна/, що соціальна педагогіка розуміється як наука, що вивчає залежність організації навчання і виховання від соціальних умов, цілей і завдань формування людини як суб'єкта суспільних відносин. Вона розглядає педагогічний процес як взаємодію творчої діяльності усіх його компонентів і визначальних соціокультурних факторів середовища.

Одне з найбільш широких понять, яке характеризує вплив на становлення особистості, - "соціальне формування" як результат усіх соціальних впливів на дитину: цілеспрямованих і стихійних, позитивних і негативних. Деяко вужчим є поняття "соціалізація". Воно включає як цілеспрямований, так і стихійний вплив на особистість, але обмежується лише тим з них, що носить позитивний характер, допомагаючи особистості активно і безболісно увійти у соціальне життя. Соціалізація - процес засвоєння

індивідом соціального досвіду, що передбачає включення в систему суспільних відносин і самостійне відтворення індивідом цих відносин /В.Г.Бочарова/. Соціальне виховання – поняття інтегроване, що відображає педагогічно орієнтовану систему суспільної допомоги в організації життєдіяльності особистості в усіх сферах її мікросередовища. Воно передбачає повноцінне включення до виховного процесу всього арсеналу засобів і можливостей, яким володіє суспільство. Стосовно нинішньої ситуації у нашій державі метою виховання доцільно вважати формування соціально активної особистості, здатної до індивідуальної творчої діяльності по перетворенню дійсності і самої себе. Під інститутами соціального виховання мається на увазі, з одного боку, сім'я, з іншого – взаємодіючі з нею процесійно-виховні заклади і громадськість. Кожен з них наділений специфічними функціями. Домінуючий вплив того чи іншого інституту визначається як своєрідність ситуації у конкретному середовищі, так і особливостями періодів соціалізації особистості.

У кожній із сфер мікросередовища особистості підлітка – у школі, сім'ї, поза школою і сім'єю – складається певна, специфічна соціальна ситуація її розвитку /Л.С.Виготський/. У сукупності ці сфери становлять мікросоціум особистості як єдине поле її соціальної активності. Його слід розглядати як виховне середовище у цілісній освітньо-виховній системі. Під безпосереднім впливом мікросоціуму формується система ціннісних орієнтацій підлітка. Цей складний процес буде комплексним і дієвим, якщо забезпечується залучення його до активної діяльності і спілкування у мікросоціумі. При формуванні змісту діяльності ми спиралися на введене О.М.Леонтевим поняття "про-

відний тип діяльності". Для підлітка особливої значущості набуває можливість вільного вибору занять відповідно до своїх здібностей, нахилів, бажань. Не ставлячи навчання під смисловий радикал соціально корисної діяльності як провідної, а нав"язуючи її в якості провідної /що неприйнятно для підлітка/, ми втрачаємо у вихованні і навчанні. Дослідження показали, що більш, ніж для 80% підлітків навчальна діяльність відбувається примусом. При багатоваріантності видів і форм діяльності у підлітковому віці істотною ознакою в умовах відкритого мікросоціуму є наявність у ньому суспільно корисної і культурно-дозвільної сфер діяльності. Лише в їх єдності діяльність стає виховуючою і виконує рекреативну, виховно-освітню і комунікативну функції.

Особливо значущим для підлітків є спілкування. Воно дозволяє не тільки утверджувати себе як особистість, але й дає можливість осягати соціальні цінності, виконувати різні соціальні ролі, формувати соціальний досвід. Мікросоціум за певних педагогічних умов може успішно компенсувати нестачу вільного, неформального спілкування підлітків. Воно, як правило, протікає в групах ровесників, неформальних об'єднаннях.

У концепції взаємодії особистості, сім'ї і суспільства пріоритет ми надаємо сім'ї. Саме у ній людина проходить первинну і головну соціалізацію. Однак сьогодні характерним став процес послаблення ролі сім'ї як соціального інституту. Тому держава повинна подбати про створення розгалуженої системи соціальної допомоги сім'ї. Нами розроблена модель розвитку міжвідомчої системи служб соціальної допомоги сім'ї.

У дисертації обґрунтовується такої думка про те, що гу-

манізація та демократизація суспільства зумовлює необхідність радикальних змін у діяльності школи як відкритої соціально-педагогічної системи. Йдеться про педагогізацію зв'язків з мікросоціумом та іншими інститутами соціального виховання. Цей висновок підтверджується детальним аналізом типів "відкритих" шкіл - обциної /США, Німеччина/, вальдорфської /Німеччина/, школи, яка забезпечує єдність виховання і життя /Японія/, школи в локальному середовищі /Польща/ та ін.

У другому розділі "Підвищення ефективності соціального виховання підлітків у мікросоціумі" розкритий інтегрований підхід до змісту соціального виховання підлітків у мікросоціумі; визначені основні критерії і розроблена методика виявлення рівнів соціальної вихованості підлітків; на основі експериментального дослідження виявлені психолого-педагогічні умови підвищення ефективності соціального виховання підлітків; розроблена кваліфікаційна характеристика соціального педагога.

Реальний стан процесу взаємодії держави, суспільства і сім'ї у виховній політиці на сучасному етапі характеризується тим, що, по-перше, робота з сім'єю нерідко розглядається як прерогатива школи, вкрай слабо реалізується виховний потенціал сімейно-сусідського оточення, немає системи у розподілі сфер впливу на сім'ю професійно-педагогічних виховних інститутів; по-друге, традиційно працює лише внутрішкільна ланка взаємодії школи і сім'ї; по-третє, зацікавлені один в одному інститути /школа і сім'я/ залишаються роз'єднаними за суттю і змістом виховання дітей.

Конкретні шляхи виходу з цієї ситуації ми вбачаємо у тому, що на зміну "жєківській" педагогіці повинно прийти якісно

нове розуміння виховної роботи з школярами за місцем проживання: з одного боку, як важлива ланка цілісного виховного процесу у школі, сім'ї, поза школою і сім'єю; з іншого, як складова частина соціальної роботи з населенням, з сім'ями, з усіма, хто складає мікросередовище школяра.

Результати нашого дослідження свідчать про зростання інтересу у дітей підліткового віку до мікросоціуму. Так, 92,4% з числа опитаних у різних регіонах України вважають діяльність і спілкування у сімейно-побутовому середовищі, позашкільних установах необхідними і значущими.

У нашому експериментальному дослідженні ми виходили з того, що інтегрованим критерієм соціальної вихованості підлітків є їх ціннісні відношення до оточуючої дійсності /Б.П.Бітінас, М.К.Голуб"єв/. Застосування кореляційного і факторного аналізів дозволило виокремити ряд основних відношень як найбільш значущих і які з достатньою достовірністю свідчать про вихованість підлітків: до навчання; до праці; до суспільно-політичного життя; до природи; до результатів праці людей; до себе як суспільної цінності. Кожне з цих відношень проявляється через показники, кількість яких також встановлена на основі кореляційного і факторного аналізу. Всі показники мають 4-бальну градацию /рівні/ розвитку в залежності від усвідомленості, активності і стійкості. Умовно ці градації /рівні/ були зазначені у порядку зниження усвідомленості, активності і стійкості як бажаний, допустимий, тривожний і критичний.

На першому етапі експерименту ставилось завдання виявити вихідний стан включення учнів у соціально-педагогічне середовище з врахуванням характеристики їх вихованості в цілому, ви-

раженої через систему ціннісних відношень до різноманітних явищ дійсності. Було обстежено 26 школярів 7-11 класів, з них - 189 міських і 137 сільських шкіл. Дослідження розпочалось із характеристики складу сімей і їх виховних можливостей. В результаті було виявлено 2% сімей з "критичним" рівнем виховних можливостей і 6% - з "тривожним". І в місті, і на селі приблизно 7% неблагополучних сімей.

Вивчення інтересу підлітків до різноманітних видів діяльності показало, що /немає жодного виду діяльності, котрий у більшості з них зайняв би провідне місце/ важлива роль відводиться спілкуванню з друзями, телепередачам, кіно, фізичній праці, спорту /приблизно у третини підлітків/. Разом з тим, такі важливі у виховному відношенні види діяльності, як читання, заняття різними видами мистецтва, технічна творчість значно менше цікавлять підлітків. Більше половини дітей і в місті, і на селі не займаються громадською роботою.

Як свідчать результати обстежень вільного часу, понад 70% міських і сільських підлітків своє дозвілля проводять у домашніх умовах і в колі друзів, більше половини - разом з батьками, відповідно 12,1% і 8,7% - з іншими дорослими. 38,7% сільських і 29,2% міських учнів надають перевагу у цьому відношенні школі. Позашкільні установи відвідувало біля третини підлітків. Середньотижневі витрати часу на прогулянки, ходіння по вулицях у 5 разів перевищують витрати на заняття у гуртках, секціях. Лише 18,4% опитаних відповіли, що "задоволені змістом свого дозвілля", 32,5 - "не зовсім задоволені".

Дослідження сфер набуття корисних вмінь і навичок показало, що майже половина підлітків набуває їх у домашніх умовах,

третина - у спілкуванні з друзями. За результатами другого етапу обстеження значно більше школярів, особливо сільських /65,1%/, стали набувати корисні вміння і навички у справах і захопленнях за місцем проживання. При цьому було виявлено су-перечність між діапазоном вмінь, властивих сучасному підліт-ку, і станом їх самореалізації.

Слід зазначити, що відповіді самих підлітків на запитан-ня про значущість видів діяльності у вільний час і місце йо-го проведення в основному співпадають з відповідями на ана-логічні запитання батьків і класних керівників. Отже, можна стверджувати про достатню об'єктивність отриманих даних.

З метою співставлення інтересів підлітків з їх реальною участю у суспільно корисній, трудовій і культурно-дозвільній діяльності, а також відповідності їх домагань бажанням бать-ків і учителів було проведено перехресне опитування трьох категорій респондентів: школярів, їх батьків і класних керів-ників. Картина виявилася слідуною: у цілому на селі всі ви-ди суспільно корисної і трудової діяльності залучено більше підлітків у середньому на 8-9% ніж у місті. У культурно-доз-вільній діяльності перевага надається /особливо на селі/ комп'ютерним клубам, фото-кіногурткам, заняттям спортом. Біля третини батьків хотіли б, щоб їх діти займалися у музичних школах, танцювальних колективах, комп'ютерних клубах, фізи-ко-математичних гуртках, спортивних секціях. Класні ж керівни-ки надають перевагу таким видам діяльності своїх вихованців як шефська робота, краєзнавство, предметні гуртки. У цілому ми помітили істотні відмінності у перевагах видів діяльності

міських і сільських жителів. Так, в середньому на 11% більше підлітків сільських, ніж міських хочуть проявляти милосердя, надаючи допомогу ветеранам, інвалідам, самотнім, брати участь в оплачуваній роботі у сільськогосподарському виробництві, займатися музикою, співом, спортом, технічною творчістю. Значно більше батьків сільських школярів і їх класних керівників також надають перевагу аналогічним видам діяльності. Більше половини підлітків бере участь у масових святах, роботі по благоустрою ситуативно. Приблизно 6% мають постійні доручення за місцем проживання. Майже половина не бере ніякої участі в такій роботі. Примітно, що більшість класних керівників переоцінює причетність школярів до діяльності у позашкільному соціумі.

Важливими, на наш погляд, є результати виявлення рівня розвитку у підлітків ціннісних відношень до різноманітних явищ дійсності.

Розвиток у підлітків ціннісних відношень до дійсності*

Види ціннісних відношень	Рівні розвитку							
	бажаний		допустимий		тривожний		критичний	
	I	II	I	II	I	II	I	II
I	2	3	4	5	6	7	8	9
Відношення до навчання	9,4	6,5	39,7	40,3	43,8	44,9	7,1	6,3
	7,3	8,8	38,9	43,6	44,5	40,2	9,3	7,4
Відношення до праці	10,1	6,9	47,2	47,8	40,7	42,2	2,6	3,1
	7,5	9,8	50,9	57,6	37,4	29,3	4,2	3,3

* Цифри подані дробовою частиною в процентному відношенні, де чисельник представляє місто, а знаменник - село.

I	2	3	4	5	6	7	8	9
Відношення до суспільно-політичного життя	5,6 4,1	2,2 7,5	31,9 34,8	35,1 36,7	53,3 50,2	53,3 49,2	9,2 10,9	6,1 6,6
Відношення до природи	5,9 5,5	5,1 8,2	46,8 53,0	47,6 54,3	42,5 38,7	43,2 35,1	4,8 2,8	4,1 2,4
Відношення до результатів праці людей	10,4 10,2	9,9 9,6	49,1 48,8	50,2 49,9	37,4 38,0	37,4 38,4	3,1 3,0	2,5 2,1
Відношення до себе	5,5 4,6	3,7 6,9	48,9 48,8	45,0 53,7	41,5 42,5	46,6 36,8	4,1 4,1	4,7 2,6

Дані таблиці свідчать у цілому про невисокий рівень розвитку ціннісних відношень у підлітків. Він коливається у межах тривожного і допустимого. Високим є тривожний рівень у відношенні до навчання, який спостерігається у понад 40% міських і сільських підлітків. Майже однакові бажаний і критичний, тобто полярні рівні. При повторному зрізі позитивна динаміка виявилася незначною у місті, на селі ж вона /за виключенням відношення до суспільно-політичного життя і до себе/ стала більш чітко вираженою.

Вивчення розвитку у підлітків ціннісних відношень до дійсності дозволило виявити на другому етапі експерименту дві групи учнів за характером взаємодії між різними показниками цих відношень. Така взаємодія визначила відповідні типи спрямованості особистості, які умовно були зазначені як моральна / R_1 /, і ділова / L_1 /. Розподіл груп спрямованості за віком показав певні відмінності і подібності у їх проявах.

Характеристика типів і рівнів спрямованості особистості міських і сільських школярів за віком

Рівень розвитку	к л а с и					
	7-й	8-й	9-й	10-й	11-й	
мі-	Критичний	<u>12,4</u> 15,5	<u>15,9</u> 18,2	<u>8,1</u> 18,8	<u>9,7</u> 2,3	<u>5,1</u> 9,9
	Тривожний	<u>47,2</u> 48,9	<u>53,4</u> 48,6	<u>60,1</u> 47,5	<u>36,1</u> 45,5	<u>53,8</u> 48,7
	Допустимий	<u>39,8</u> 34,3	<u>26,7</u> 32,5	<u>28,0</u> 33,7	<u>52,7</u> 45,7	<u>35,9</u> 39,9
	Бажаний	<u>7,5</u> 1,7	<u>4,0</u> 0,6	<u>3,6</u> 1,0	<u>1,4</u> 4,6	<u>5,1</u> 0,0
сіль-	Критичний	<u>6,9</u> 10,7	<u>11,0</u> 12,3	<u>5,6</u> 8,6	<u>2,8</u> 0,0	<u>17,9</u> 16,7
	Тривожний	<u>46,7</u> 40,8	<u>52,0</u> 49,4	<u>55,0</u> 14,8	<u>38,9</u> 53,3	<u>46,2</u> 50,0
	Допустимий	<u>40,1</u> 36,7	<u>34,5</u> 37,7	<u>36,2</u> 44,8	<u>58,3</u> 44,4	<u>35,9</u> 33,3
	Бажаний	<u>6,3</u> 1,7	<u>2,4</u> 0,6	<u>3,2</u> 1,9	<u>0,0</u> 2,2	<u>0,0</u> 0,0

Як видно з таблиці, за моральною спрямованістю і в міських, і в сільських школярів усіх вікових груп виділяється як вищий тривожний рівень, а найнижчий - бажаний. Разом з тим, у міських школярів найвищий показник тривожного рівня характерний для дев'ятого класу, а у сільських - для сьомого. Викликає занепокоєння і порівняно високий критичний рівень моральної спрямованості, який у всіх класах, крім десятого, перевищує у середньому на 5% рівень міських школярів. За допустимим рівнем у позитивному відношенні виділяється десятий клас у

місті і селі, у негативному - восьми класи у міській і сільській місцевості.

Що стосується ділової спрямованості, то особливу тривогу можуть викликати тут дев'яті і восьми класи міських, восьми і сьомі класи сільських шкіл. Хоч і не значно, але у цілому рівень розвитку ділової і моральної спрямованостей вищий у сільських школярів. Це пояснюється тим, що у межах віку найбільші коливання у школярів села спостерігаються на допустимому, а у школярів міста - на тривожному рівнях.

У результаті дослідження виявлені дві тенденції: а/обидва види спрямованості тісно взаємозв'язані, тобто вони можуть бути виділені теоретично, а в практиці виховання складають єдиний комплекс; б/ суперечливе поєднання "висока моральна спрямованість - низька ділова спрямованість" виявляється значно рідше, ніж "низька моральна спрямованість - достатня ділова спрямованість". Це означає, що моральна спрямованість є домінуючою.

Про вплив специфіки мікросоціуму на формування особистості підлітків свідчить дослідження їх соціальної спрямованості, ціннісних орієнтацій, готовності до праці і освіти. Так, визначаючи свої життєві плани, вони на перше місце поставили прагнення принести користь людям, на друге - успіхи у праці. Для сільських учнів на третьому місці виявилася повага оточуваних, а для міських - на четвертому. Що стосується матеріального благополуччя, то воно було поставлене міськими школярами на третє, а сільськими - на четверте місце. 67,6% міських і 42,3% сільських школярів /на 25,5% менше/ прагнуть продовжити своє навчання у вузі.

Важливим критерієм вихованості особистості є також характер мотивації діяльності у соціумі. Результати анкетування переконують, що у третини підлітків основними мотивами поведінки є особистий інтерес. Старші підлітки виявили схильність до мотиву самоутвердження /"бажання випробувати свої сили"/.

Проведене дослідження дало можливість запропонувати виховну модель мікросоціуму і сукупність психолого-педагогічних прийомів активізації процесу самовиховання і саморозвитку особистості підлітка.

1. Пріоритет у процесі соціального формування підлітка належить сім'ї. Суспільство і держава повинні спрямовувати свої зусилля на розвиток її виховного потенціалу, надання всебічної допомоги і гарантування соціального захисту.

2. Виховання в умовах відкритого мікросоціуму передбачає усунення роз'єднаності діяльності виховних інститутів насамперед на особистісному рівні. Це означає: а/ виходити з єдиного уявлення про особистість на основі знання її особливостей і близького оточення; б/ будувати виховну діяльність на основі єдиних цілей, поетапно вироблених конкретних програм соціального виховання; в/ керуватися єдиними критеріями у визначенні результатів узгодженої виховної діяльності на кожному віковому етапі розвитку особистості.

3. Освітні заклади повинні діяти як відкриті соціально-педагогічні системи, органічно взаємозв'язані з соціальним мікросередовищем, усіма компонентами цілісної системи соціального виховання.

4. Удосконалення змісту і методики виховання підлітків у мікросоціумі ґрунтується на включенні їх до різних форм і

видів соціальної діяльності, в яких вони можуть і "брати" від середовища, суспільства, і "віддавати" оточуючим їх людям, суспільству.

Б. Для організації системи соціального виховання доцільно ввести інститут соціальних педагогів, визначити їх статус, забезпечити мотивацію їх творчої, ефективної праці.

Основними напрямками діяльності соціальних педагогів, на наш погляд, були б:

- регулювання відносин у системі "особистість - сім'я - суспільство", інтеграція цілеспрямованих і стихійних впливів на формування особистості, стимулювання розвитку її суб"єктної позиції;

- забезпечення соціального виховання дітей, підлітків і молоді в органічній єдності зусиль освітнього закладу, сім'ї і оточуючого середовища;

- виконання своєрідної ролі посередника у взаємовідносинах між традиційними інститутами виховання і постійно мінливим середовищем, між дітьми і дорослими, між особистістю і мікросоціумом;

- передбачення і приведення в дію соціально-педагогічних, психологічних, юридичних та інших механізмів попередження і викорінення негативних явищ, сприяння використанню усього комплексу правових норм захисту дітей, підлітків і молоді;

- сприяння реальним процесам соціалізації та соціальної адаптації, самореалізації і саморозвитку дітей, підлітків і молоді.

У загальних висновках підбиті підсумки дисертаційного дослідження та вказані можливості практичного використання

його результатів.

1. Теоретичний аналіз процесу соціального виховання, розширення і поглиблення основних соціально-педагогічних понять, наукове і експериментальне обґрунтування виховної моделі мікросоціуму, основ діяльності школи як відкритої соціально-педагогічної системи актуалізують проблему подальшого розвитку соціальної педагогіки як науки, предмету навчання і галузі педагогічної практики в Україні.

2. Соціальна педагогіка - це наука, яка досліджує вплив соціальних факторів середовища на соціалізацію підростаючого покоління, розробляє і реалізує ефективну систему заходів з оптимізації виховання на рівні особистості, групи і території з урахуванням конкретних умов соціального середовища.

3. Мікросоціум як соціально-психологічний феномен забезпечує своєрідність ситуації розвитку особистості підлітка, специфіку його соціальних позицій у діяльності і спілкуванні, сприяє розкриттю і реалізації особистісних можливостей, здібностей, дарувань.

4. Формування соціально-педагогічної інфраструктури мікросоціуму передбачає такі механізми: повноцінне використання потенціалу самої особистості вихованця і його сім'ї; включення всіх інститутів суспільства і забезпечення їх взаємодії на основі міжвідомчого підходу і здійснення кожним своїх функцій; поєднання впливу офіційних і неофіційних /неформальних/ виховних структур; врахування прогресивних традицій народної педагогіки, національних особливостей, звичаїв, обрядів; нові підходи до кадрового забезпечення системи соціального виховання.

5. Мікросоціум як фактор соціалізації, виховання, роз-

виту особистості постійно відкритий для негативних впливів. Сучасна школа в організації навчально-виховного процесу повинна враховувати суперечності, які стихійно виникають між закладеними у позашкільному середовищі виховними можливостями і ступінню їх реалізації; між об'єктивною потребою підлітків у різносторонній діяльності у цій сфері і відсутністю умов для її реалізації; між наявними у позашкільній життєдіяльності благодатними передумовами для активізації особистості і проявом її у реальній практиці; між наявністю великого виховного потенціалу сім'ї та інших соціальних інститутів і станом їх відчуження від реальної участі у вихованні дітей.

Не претендуючи на повне та всебічне висвітлення даної проблеми, ми зупинились на деяких її аспектах, які мають, на наш погляд, певне значення для вдосконалення процесу соціального виховання підростаючого покоління в Україні. Вважаємо доцільним подальше дослідження тенденцій розвитку різномалітних інститутів соціалізації, шляхів взаємодії оточуючого середовища і особистості в умовах гуманізації та демократизації нашого суспільства.

Основні положення дисертації відображені у публікаціях автора:

1. Шкільна соціальна робота: національний аспект // Матеріали Міжнародної конференції "Проблеми соціального захисту молоді в умовах зміни суспільно-економічних відносин". - Київ, 1993. - С.221-224.

2. Соціальна педагогіка: Проблеми, пошуки, рішення // Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу і студентів Луцького державного пединституту ім.Лесі Укра-

інки.- Луцьк, 1993.- С.442-443.

3. Проблеми пошуку моделей гуманістичної школи: зарубіжний досвід// Матеріали Всеукраїнської наукової конференції "Гуманізація національної освіти України: здобутки, проблеми, пошуки".- Луцьк, 1993.- С.156-160 // Людина і суспільство. № 3, 17 серпня 1993р.

4. Холістичність /цілісність/ як теоретико-методологічна основа школи майбутнього // Матеріали Міжнародної наукової конференції "Школа майбутнього. Гуманізація та гуманітаризація освіти".-Луцьк, 1993 //Людина і суспільство. № 6 , 5 жовтня 1993р.

5. Програма курсу "Людина і суспільство". Частина 4. II клас. Людина в сучасному світі /у співавторстві/. // Людина і суспільство. № 4, 7 вересня 1993р.

6. Українській національній школі - новий інтегрований курс "Людина і суспільство" // Матеріали Міжнародної наукової конференції "Через прогрес економіки до прогресу в освіті".- Запоріжжя, 1993.- С.58.

Безкоштовно

Підписано до друку 5.10.1993 р. Зам. № 840. Тираж 100 прим.

Віддруковано на роталпринті управління статистики Волинської обл.
м. Луцьк

AB 28.315

AB 28.315